پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

لیکوال

اروانښاد علامه عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

د کتاب ځانګړني:

د کتاب نوم: **پښتو خوارلس سوه کاله پخوا**
لیکوال: علامه عبدالحی حبیبي
د خپرونو لړ: (۴)
چاپکال: ۲۰۰۵م
چاپ ځای: یونایټیډ پریس، کوټه
کمپوز، ډیزاین: د پښتو ادبي غورځنګ اداره
خپرندوی: **پښتو ادبي غورځنګ کوټه**

تړون

د مطیع الله روهیال په نوم چې د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي په سلګونو مقالې راټولې کړې او دهغه جملې څخه یې په لسګونو مقالو ته کتابي بڼه ورکړې ده.

د سریزې پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ ګڼي چې د لوی استاد اروانښاد پوهاند علامه عبدالحي حبيبي يوه اوږده علمي او څېړنيزه مقاله د پښتو ادب يو ورک څپرکی (پښتو ځوارلس سوه کاله پخوا) تر سرليک لاندي پکښي چاپ شوې وه، په لاس راغلې، څنګه چې مي دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځيني برخي مي ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغي ارزښتناکي مقالې ته بايد کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله د نوموړي اکاډميک مرکز په خپرېدونکې درې مياشتنۍ "پښتو" مجله کښي په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په ګڼه کښي پر يوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورپنځوسم مخ پوري خپره شوې ده، د يادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خيال بخاري او نګران يې مولاناعبدالقادر وو. د ټول کال ګڼي يې يعني څلور واړه يې د يوې ګڼي په بڼه چاپ شوي دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښي ليکل شوي دي، چې دلته يې راوړم، "ښاغلی عبدالحی حبيبی موږ ته دا

علمي او تحقیقی مقاله پروسخ کال د اگست په میاشت کښې رااستولے وه مـوږ د ښاغلی حبیبي په رسـم الخـط په ځـاے پرېښودے دے او ډیرے گوتے مو پکښې نه دی وهلی" (اداره) هـم دغه رنگه دا مقاله دویم وار په همدې مجله کښي د ادارې لخوا خپره شوې چي دغه څو کرښي د ادارې له خوا پرې لیکل شوي دي، "د خدای بخښلي عبدالحي حبیبي دا مقاله څه دېرش کاله وړاندی دے ادارے شائع کړے وه اوس یې دوباره په دے غرض بیا شائع کوی چی ښاغلی لوستونکی د پښتو او پښتنو د اصل نسل پحقله کوم تپوسونه کوی د هغو په باره کښې څه جواب ترلاسه کړی دے،سره سره به اداره دهغو محققینو لیکونه هم وخت په وخت که خیر وی شائع کوی څوک چی د حبیبی صاحب د نظریاتو سره اتفاق نه لری" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دویم وار په څلورو گڼو کښي بشپړه خپره کړې چي لومړی برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اپریل په گڼه، دویمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د مئی، جون په گڼه، دریمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اگست، سیپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښي بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چي هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنوازطاهر و، او چلوونکي یې ډاکټرراج ولي شاه خټک او پېغله سلمی شاهین وو.

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښي پښتانه زلمیان په پوره ډول نه وو بریمن شوي، چي د مرگ استازي د دې پراخي سیمي او درست پښتون پر کور باندي یو بل ستر او نه جبرانېدونکی ناورین مېلمه کړ.

د اروانباد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستی اکاډمیسن پوهاند علامه رشادبابا یې را څخه بېل او د تل لپاره یې د هغوی د پوهنیزو او څېړنیزو پېرزوینو څخه بې برخي کړو.

کندهاري زلمیانو تر زیاتي کچي د لوی استاد علامه حبیبي د آثارو چاپ ته ملا تړلې چي تر زیاتي اندازې کامیابه هم دي. خو د یادولو وړ ده چي اوس د پښتو ژبي د نور چوپړ په څنگ کښي د ټولي پښتونخوا د لیکوالانو دا دنده ده چي د نوموړو پوهانو (لوی استاد اروانباد علامه حبیبي او اروانباد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نیت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چي یوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څپرکی په کتابي ډول مینه والو ته وړاندي کړو، ما چي کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتیجې ته ورسېدم چي دغه ارزښتناکه مقاله باید پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چي د لوی استاد اروانباد علامه حبیبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خدای شته چي ترکومه حده زه د لوی استاد له نثر سره

(ث)

بلد یم، نو مي د دې مقالې ځیني توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښي شوې وه، نو مي د لوی استاد د نورو څېړنیزو لیکونو په رڼا کښي اصلي بڼي ته بېرته راوړولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښي د لوی استاد یو بل اثر "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو لیکونو کښي یې د یو موثق ماخذ په توګه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتني مینه

محمدصادق ژړک
پښتو ادبي غورځنګ، کوټه، پښتونخوا

.د پښتو ادب یو ورک څپرکی

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډبر لیک، د روزګان ډبرلیک، د غزني لویکان

د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک څوارلس کاله پخوا مالیکلی او چاپ کړی و، خو دویم ټوک یې اوس پښتو ټولني چاپ کړ، مګر افسوس چي دا چاپ بالکل ناقص او نیمګړی دی، او د کتاب نیمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک ډېر نوي تحقیقات او ادبي پلټني لري، چي تر اوسه به چاته معلومه نه وي، او بنایي چي دغسي هم پټي پاتي شي، او زمانه یې د لیکونکي سره سره د عدم کندي ته لاهوکا، مګر واخلئ له دې کتابه دا یو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښي خوندي کړی، ګوندي د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آینده پلټنو کښي د دوی رهنما وي.

ګمان مبر که بپایان رسید کار مغان
هزار باده ناخورده در رګ تاکست

کراچي ۳۰ جولایي ۱۹۶۰ حبیبي

یو زر څلور سوه کاله پخوا، یعني د اسلامي دورې په لومړنیو پېړیو کښې د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښې ځیني محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چې دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذ به: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمینداور داوران شاه[1] او د زوال هفتالي (ابدالي) چې له دوی څخه د مهرگل (میر کهول) کتیبه د روگان په دره شالي کښې شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چې د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناگري، یا کله منگلي هم وو[2].

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکي د دوی د ژبي څرک ایستل مو پکار دی، او ځکه چي دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښي

---

[1] المسالک الممالک د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰ د لیډن طبع.

[2] د پیښور موزیم په ډبرلیکونو کښي پرې یو منگوی خط هم سته، چې د هونانو (خانانو) د عصر دی.

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چې د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندي شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرنونه غواړي، نو موږ په ټینگه ویلای شو، چې د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چې هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کشالې د حل کولو او سپړدلو لپاره چې کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ډبر لیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کښي ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیري دی، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا یوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چې د یو لوی زاړه معبد نخښي یې تر مځکي لاندي موندلي دي او له دې پخواني معبده چې غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبي لیکونه پیدا شوي دي، چې تر اوسه د دې کتیبو

د محلي ژبې ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عيسوي لومړيو پېړو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ ميله د ايبک خواته پروت دی، يوه آتشکده کشف شوې ده.

فرانزالشيم روټ شنتېل جرمني پوهاند د بغلان د ليک يوځو ليکي لوستي دي، چي په يوناني خط دي، او يوه جمله يې داسي ده "کيردومي بغولانگ"[۳].

پروفيسر هننگ جرمنی وايي: چي په دې کتيبه کښي د بغلان قديم نوم بغولنگ دی، چي سغدي شکل يې بغدنگ يا بغدنج و، دال په لام تبديل شو، او آخرني جز (انگ) په (آن) واووښت، او بغلان ځني جوړ شو، او په زړه پارسو کښي هم (بغدانگه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله[۴].

اوس به موږ دا کلمه تحليل کړو: بغه يا بگه په ټولو قديمو آريايي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زړي پارسو: بگه، د سنسکرت: بهگه، د روسي: باگو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قديمو نومو کښي خو لا ډير دی، لکه: بغ پور (معرب يې فغفور دی، يعني د خدای زوی) بغستان

[۳] د شرق او غرب ايتالوي مجله ـ نومبر ۱۹۵۷ م.

[۴] اريانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بيستون، يعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان يشت (د استا يو څپرکی) بغار (په بهسود د ايزنگی کښي) بغاوي (سرپل کښي) بغک (سمنگان کښي) بغيار (وادي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل يې د اوستا په رنگ (بغه) نه دی بلکې د داريوش د بيستون د ليک په ډول بگه[۵] ته نږدې دی.

بگ، اوس لوی او عظيم ته وايي، چي د خدای صفات دي، وايي پلانی بگ سړی دی، يعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه يا بگه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماءالله.

د پښتو دا قديم (بگ) هم په ځينو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بگرام، بگرامی (کابل) بگل (هرات) بگلا (غزني) بگ لک (دايزنگی) بگه پای (تالقان) بگی (ترنک).

اما د کليمې دويم جز (انگ) هم د قديمو ښارو د نومو په پای کښي ډېر وينو، مثلاً: سالنگ (د کابل شمال ته دره) يکاولنگ (په دايزنگي کښي)، ښبلنگ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنگ (د لغمان يوه دره)، اولنگ (د سالنگ په مينځ کښي) مستنگ (بلوچستان کښي)، زرنگ (د سيستان ښار)، پوشنگ (د

[۵] يسنا ۱ تا ۲۰۴ .

هرات غربي خوا ته)، ګیرنګ (د مرویو ښار)، وررنګ (د غور یو رباط) چي عربي جغرافیاوالو دغه اخیرنی جز (انګ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه یې پوشنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جیرنج، هم لیکلي دي،[۶] او لکه پروفیسر هننګ چي وایي: دغه (انګ) او د عربو (انج) د آتشکدې معنی لرله، او د بغولنګ اوسنی کشف شوې آتشکده یې هم ښکاره دلیل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېړیو کښي وو، د اکثرو پر سکو هم اورخانې لیکلي شوي دي.

دغه انګ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چي معنی یې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښي درې لوی آتشکدې یادي شوي دي، چي یوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدې ځای د کابل پر "روښان غره" وو.[۷]

که څه هم په یقیني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چیري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قدیم انګ په پهلوي آذر او د بغ کلیمې لري، باید دا ووایو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښایي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښي هم له کابله سره مربوط و.

[۶] احسن التقاسیم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲- اسطخری، ص ۲۳۹.
[۷] یسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انګ) یقیناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انګ بلل کېده. وګورئ په اوستا کښي د ژانګه (د ژ یعني بد. انګه یعني اور) چي د وهیشته (بهشت) مقابل او ضد و. او دغه اوسنی کلمه (دوږخ) هم له دې څخه جوړه شوه.[۸]

ځکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بیا تر اسلامه پوري څو زره کاله. د اباسین او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دین وو. او په هر ځای کښي اورتونونه وو. نو دغه (انګ) د اکثرو ښارو په پای کښي دلالت کوي، چي هغه ځایونه د آتشکدې او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښي (انګ)

په پښتو کښي د (انګ) دغه زړه ریښه تر اوسه هم لیدله کیږي: انګار او انګاره ډېر سره او ګوټه اور ته وایي. چي د کلیمې لومړی جز (انګ) دی. انګل هم په پښتو شور او حدت او تیزي ته وایي، چي د اور صفات دي، د دې کلیمې اول جز هم (انګ) دی. او لام له ظرفي اداتو څخه و. لکه بورجل. کتل، زاول، کاول. انګازه هم د تیزی او حدت په مناسبت په اول سر کښي (انګ) لري. انګولا هم د تېز او سوځونکي ږغ دی. ښایي چي د انګریزي Anger (خښم) او Angry (خښمناک) هم د حدت

[۸] یشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه رېښه ولري، او Angel (فرشته) د رڼا او روښنايي په مناسبت هم له دغي ريښې څخه وي.

د ملا فيض الله کاکړ په شعر کښې دا کلمه عيناً داسې راغلې ده.

زړګی بند کړمه په منځ د پانړو پړانګ
سوځي زړه لکه پيلوځی په بلانګ

دا بلانګ مرکبه کلمه ده، بل (مشتعل، بلېدونکي) انګ (اور يعني) بل اور.

دلته دا خبره هم بايد هېره نه کړو: چې د بغولنګ (سغدي بغدنګ، او د زړې پارسو بغدانګه) د بغ او (انګ) تر مينځ يو (د) هم شته، چې دا دال په پښتو کښې هم کله په لام اوړي لکه: ديوار = ديوال، غربيل = غلبيل او نور، نو دغه نوم په اصل کښې (بغو د انګ) و، او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چې اوس يې موږ تر مضاف اليه دمخه وايو: (د بغو انګ) يعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم، دغه (بغودانګ = بغدنګ) بغولنګ شو. اما ورسته د دغي کليمې (انګ) په (آن) واوښت، او دغه (آن) هم د ځايو په نومو کښې تر اوسه مستعمل دی، مګر دا تحول وروستنی دی، مثلاً: ګلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنګ) او داسي ډېر د ځايو نومونه چې آخر ته يې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاريخي ټينګ دليل هم سته، چې په چيني کتابو کښې د بدخشان نوم تر ميلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نګ - لنګ) راغلی، او بيا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښې هيوان تسنګ پخپله سفرنامه کښې (پو - تو - جنګ - نه) او بيا په يوان شي کښې (به - ده - هه - شنګ) ذکر سوی دی،[۹] چې د (انګ) ټوټه وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی.

بل مثال يې دا دی، چې د ګوزګانان په غرو کښې يو ځای سنګ چارک سته چې دغه سنګ هم پخوانو جغرافياوانو (سان) راوړی دی.[۱۰]

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چې د بغودنګ يا بغلان درې کليمې (بغو - د - انګ) په پښتو کښې زړې ريښې لري، او اوس هم دا درې سره کليمې مستعملي او ژوندۍ دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی.

اوس چې تاسوته د بغودنګ، بغولنګ، بغلان زړې ريښې په پښتو کښې ښکاره سوې، نو په زه دا هم ووايم، چې د بغلان د آتشکدې د ليک، نوري ويلي شوي کليمې هم پښتو دي.

[۹] په چيني کتابو کښې د منځنيو پېړيو پلټني، د پترچ ميدد تاليف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.
[۱۰] اصطخری، ص ۲۷۰، حدودالعالم ص ۱۹ تا ۶۰.

کیردو - مي:

دا کلمه هم دوې ټوټې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مږ صوتي تغیر اوسنی پښتو (کړی دی) جوړیږي. دا نکته مه هېروئ: چي پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چي د غرو پښتانه یعني اپریدي او وزیر او مسید او وردګ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي، ښارو ته نږدې ژبي ډېري مهذبي او تراشلي سوي دي، د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسي دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیړده - کیړایي دو - کیړیه ده) او ځیني یې کټ مټ هغه (کیړدو) وایي.

وروستنی (مي) منفصل فاعلي ضمیر دی، چي هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی، او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیړدومي) کټ مټ پښتو فعل دی، او ټوله جمله داسي کیږي: کیړدومي بغولنګ = کړی دی مي بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېري معناوي لري، چي یوه زړه معنا یې هم (جوړول، ابادول، تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنک هلته بورجل وکاوه، یعني

سنک هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښي کور کړی دی، یعني په ښار کښې کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښي د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دی، او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښي پرته ده، د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښي د آتشکدو، په نومو کښي (مینیو کردو) هم راغلې ده،[۱۱] مینیو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري،[۱۲] او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چي د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي، او دغه آتشکده، مینیو اباده کړې وه.

په زړه پارسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښي د اباد کړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښي) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسروکرد، یزدکرد، بغکرد[۱۳] چي معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښي چي اوسنی فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

[۱۱] خرده اوستا، د پور داؤد ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبی طبع.
[۱۲] یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داؤد ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین تالیف، ص ۳۰۱.
[۱۳] سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

ليکي: يوه ترسا امير، چي د شام په رمله کښي و، له صوفيانو څخه يې پوښتنه وکړه، چي: شمارا جاى هست کى انجا فراهم ايند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جاى کنم، تابا يکديگر انجا فراهم ايد، ان خانقاه رمله بکرد.(۱۴)

دلته هم د کنم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي.

نو د بغلان د کتيبې کيردومي بغولنګ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، يعني اباد کړی مي دی بغلان او جوړ کړی مي دی بغلان.

په دې جمله کښي (مي) منفصل فاعلي ضمير، موږ ته د ژبې پخوانى ګرامري شکل هم راښيي، چي تر اوسه هم ځيني پښتانه قبايل دغه (مي) کټ مټ دغسي استعمالوي، يعني د فعل په مينځ کښي نه راولي، بلکې په اخر کښي وايي.

څکه چي تر اوسه ټوله دا پيدا سوي کتيبې نه دي لوستي سوي، ښايي چي د ټولو تر تحليل او لوستني وروسته، ځيني نور حقايق هم څرګند سي، خو د دغو اوسنيو الفاظو څخه په لوړو دلايلو، موږ د پښتو بولګه ايستلاى سو، او وايو، ښايي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنيو ژبه به پښتو وه.

(۱۴) طبقات الصوفيه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزګان ډبرليک

دوهم دليل چي موږ ته د پښتو څرک، د دغو شاهانو په کورنيو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً يوه کورنۍ شاهان چي د هيوان تسنګ چيني سياح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونګ بل چيني سياح (۷۶۰م) په عصر کښي پر ګندهارا او اټک تر ټيکسلا پورې مسلط وو "کشتريان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تريه) او په زړه پارسو او سنسکرت کښي هم وو.(۱۵)

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کليمې شرح د پښتو ادبياتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل يې د پښتو (کښه توره) او د پير روښان د خيرالبيان په ډول (تور کښ) دی(۱۶) او له دغو څخه د يوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن يعني شمشيرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسيحي اوومي پېړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

(۱۵) اسلامک انسايکلو پيډيا ۱ تا ۶۴۳ د ايران شهر په حواله.

(۱۶) وروسته به د پښتو بيت په شرح کښي د دې کليمې تفصيل راسي.

کلر: مشهور په للیه - نوم يې کوي لر دی، یعني کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی به وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وايي.

سامند: لومړی جز يې (سا) په ساهو کښي سته، چي په مسکوکاتو کښي (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعني سامیدونکی، چي سامنته هم کښل سوی دی.

کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعني رنګین او رعنا او ښایسته، چي تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښي سته، یوه پښتو ناره ده:

کمــره میـــر ولاړه پـــر ډبـــره
راســــه خولګـــــی راکــــه
نامېـده سـي د لـوی بـاري لـه دره

جیه پاله: ځیـه = زئی پـالونکي، یعني قوم پـالونکی یا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وايي:

خو بـه غـم د مـال و ملـک، د دیـن و دل کـړم
چـي لا ســتا لــه غمــه روغ ګــرځم انـنـد دی
(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: تروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه لـه پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر، د فارسي سپهبد.[۱۷]

پدمه: پـه دمـه یعني پـه شـوکت او دمدمـه او مجلـل او شوکتماب.

خـودو یـه کـه: د اېریـدو خـدویې او د تجلیـل کـاف، خدایک.

ونړکه: وړک د (وړ) یعني فاتح تجلیلي مصغر.

د دغو پاچهانو فقط نومونـه لـه سکو څخه معلوم سوي دي.[۱۸]

هم په دغو وختو کښي چي د لوی کوی شوانګ (کوشان) انحطاط د درېیمي مسیحي پېړۍ په اوایلو کښي شروع کېده، په باختر کښي، کیدارا، د کوچنو کوشانیانو د سلطنت سته ټینګه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښي (کاوه) راغلی دی، چي پـه ویدا کښـي د سـردار او پـوه او دانـا، او پـه اوسـتا کښـي د پیشوا معناوي لري[۱۹] دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښي وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور، نو کیدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی یعني سردار او پیشـوا او هوښیـار) و، چي دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو په ژبه کښي (کتور)

---

[۱۷] د پتې شرح وګورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی ټوک، ص ۷۵.
[۱۸] د اسلامک انسایکلو پېډیا د افغانستان آرټیکل، د لنګورت ډیمز سکه شناس په قلم.
[۱۹] تفصیل يې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک ص ۱۰۲.

پاته ده[20] او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې ابادۍ دي، هغه (کيتور) بولي، ملاعبدالباقي کاکړ وايي:

پر کيتور باندي وخيژه
ځو دي ديدشي ننداري دي

د کيدار نوم خو پښتو دی، مگر د ده يو زوی (پيرو) نوميده[21] چي (پيرو، پيرا، پير، پيرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عيسوي کال د هفتاليو (ابداليو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدايي نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان يا خشنواز راغلی دی، خو د کريستن سن په قول د دې کليمي اصل له خشيون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.[22]

د افغانستان د تاريخ ليکوال ښاغلی کهزاد وايي: چي دا احشنور، پرگهر، معنا لري[23] خو ده د کليمي تجزيه او شرح نده کړې. چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

(۲۰) د چارلس ميسن سفرنامه ۱ ت ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.
(۲۱) د افغانستان تاريخ ۲ ت ۴۳۷.
(۲۲) ساسانيان، ص ۳۸۵ د ميولر د متون سغدي ۱ ت ۱۰۸ په حواله.
(۲۳) تاريخ افغانستان ۲ ت ۴۵۷.

او پر کوم فيلا لوژی تحليل بناده؟ او ځکه چي ده کوم علمي دليل ندی پيش کړی، نو قول يې سنديت نه لري.

خو د کريستن سن هالينډي پوهاند خبره سمه ښکاري.

او دا کلمه داسي تجزيه کيږي: خش = کش = کښ د هغه قديم کش تري = کښ توري ريښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن ځني جوړ شوی دی، دوهم جز يې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنوړ = کښنونړ = خشيون = اخشنور توله يوې ريښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، يعني کشتريه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دي (تور کښ وړ) پاچا چنگونه او فتوحات له ساساني فيروز شاه سره مشهور دي.[24]

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي ځانونه جاولی = زاولی بولي، تورامانا (توره من) او د ده زوی مهراکولا (ميرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابداليو مشهور فاتح، دوې کتيبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) ميلۍ روزگان کښي د شالي په دره کښي پر ډبرو ليکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاريخ استاد ښاغلی بيور دغه کتيبې کتلي. او يوه مقاله يې د پيښور موزيم په مجله کښي پر

(۲۴) ساسانيان، ص ۳۸۴.

igital Library

لیکلې ده، دی وایي: دغه د روزګان کتیبې له هغو درو نورو هفتالی لیکنو سره چي په توچي (وزیرستان) کښي پیدا سوي، او اوس د پېښور په میوزیم کښي خوندي دی، ډېر مشابهت لري. خو تر اوسه دغه د وزیرستان لیکني ندي لوستلي شوي، خو یوه له دغو څخه په منګولي خط او بله په یوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزیم نمبر ۴۱ وزیرستاني کتیبه په کوفي رسم الخط ځیني عربي کلمات هم لري، چي (اللهﷻ) او (محمدﷺ) پکښي ښکاري، او نور منګولي توري دي.

پروفیسر بیور وایي: د روزګان یوه ډبره چي ښه روښانه ده، په یوناني رسم الخط دا الفاظ پکښي لیدل کیږي:

"باګوس شاهو زاولو مهروز کی"

بیور وایي: دغه پاچا چي نوم یې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چي د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښي پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چي څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" [۲۵]

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه ګورو، چي څنګه دي؟

۱. باګو هغه بګه، بغه او د پښتو بګ دی، چي معنی یې عظیم او خدای ده (شرح یې د بغلان په کلمه کښې تېره

[۲۵] د پېښور موزیم مجله، دسمبر ۱۹۵۳م.

سوه) پس له دې کلیمې (س) لیدل کیږي، چي ښاغلي بیور (ری) ورسره زیاتوي، او کلمه (سری) لولي، مګر ښایي چي دغه (س) د (باګو) سره یو ځای. او کلمه (باګوس) (باګویس = باګویز) وي. او دا پښتو (ایز = ایځ = ایس) د نسبت لاحقه Supplix ده، چي معنا یې کیږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو یا ساهو په پښتو کښي سته، چي کله علم وي او کله صفت. وایي چي دغه کلمه او شاه او شار او شیر او شهر ټول له قدیمي کشتریه کښې تور څخه راوتلي دي[۲۶] چي شار د غرجستان او شیر د بامیان او پاچهانو القاب وو[۲۷] او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښي تراوسه شاهوزی او شاهو خیل سته.[۲۸]

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته، چي جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل یا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پوري ځمکه وه. او دغه اوسنی جاغوری او اجرستان او روزګان یې مرکزي سیمي وې، چي کتیبه هم په دره شالي کښي ده، چي له کندهاره د روزګان لار

[۲۶] ایرانشهر د مارکوارټ تالیف.
[۲۷] ابن خرداذ به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶ه تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱.
[۲۸] وګورئ: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

Digital Library

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي[۲۹] دا
د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځینو صفاتو کښې سته،
لکه ښېته - ښېتو، بریت - بریتو، غوړ - غوړو، خو په
مکاني نسبت کښې اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتیبه کښې مهروزکي Mihrozki ده.
چې د بیور په خیال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی.
ما د پښتو ادبیاتو په لومړي توک (ص۷۵) کښې تفصیل لیکلی وو، چې کولا په ویدي ژبه د کورنۍ او خاندان معنا لري. اوس موږ (کهول یا کول یا کاله) ورته وایو. دا کلمه د شیخ رضي او شیخ نصر لودي په شعر کښې (کهاله) او د سلیمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښې کول وه[۳۰] پښتانه تراوسه هم وایي: پایند کول (خاندان پاینده) مامد کهول (خاندان محمدزي).

امامهر هم په پښتو (میر، مر، لمر، نور) دی د لوړلاپي ترینان تراوسه هم لمر (میر) بولي، نو مهرا کولا = میرکول = د لمر کهول = د لمر له خاندانه دي، دا نوم تراوسه هم په پښتو کښې ډېر مستعمل دی: لکه میرخان، میرو، میرا (مونث: مورا) او هغه زوړ میرکهول هم اوس میرگل شوی، او زوړ مفهوم

(۲۹) اریانا، شماره (۶۱) زما مقاله "زوال، کاول".
(۳۰) وگورئ: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی توک ص ۶۵.

یې له اذهانو ځخه وتلی دی. شاه گل (شاه کهول) او ماه گل (مهاکهول) هم دغه ریښې لري.

مگر دلته باید دا خبره هم وڅیړو: هغه زوړ (مهراکولا) چې په سنسکریت کښې هم و، او د دې کورنۍ پر مسکو کاتو لیکلي دي. څنگه دلته (مهروزکي) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښې له پخوا ځخه یو بل نوم دغسي سته (میرویس) چې د مردان په سیمه کښې د پېښور شمال مشرقي خواته یو ځای (میرویس) سته. او د هوتکو مشهور مشر میرویس خان کندهاری خو هر څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو یادگار دی. او پښتانه یې تجلیلاً مصغر کوي، میروسکی، میروڅکی وایي. او دا شکل کټ مټ هغه دی، چې د روزگان پر ډبرلیک سته.

میر هغه مهر، لمر، آفتاب دی. ویس یا ویسه یا ویسیا د کلي، قبیلې، کورنۍ په معنا په سنسکریت او اوستا کښې هم وو. (ویس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو[۳۱] او د گیگر الماني محقق په قول په ریگویدا کښې هم ویس (ټبر، کورنۍ) ته ویل کېده[۳۲] نو میرویس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او میر

(۳۱) کیمبرج هستري آف انډیا ۱ تا ۹۱
(۳۲) د شرقي ایرانیانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کلیمې تفصیل وگورئ: تاریخ ادبیات پښتو ۱ تا ۷۷.

کول دی، چي معنا یې هغه د لمر کورنۍ ده، او میروسکی د دې کلیمې تصغیر دی، چي داسي تجلیلي مصغرات پخوا ډېر وو، او شرح به یې وروسته وسي.

له دې لیکني څخه داسي ښکاري: چي مهروسکی = میرویس = میرکهول = میرکولا (میراګل د پښتنو هفتالیو (ابدالیو) یو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچا ته د تقدس په نظر کاته، او القاب یې (خدای، الهی) وو.[۳۳]

دا چي زه دغه کتیبه پښتو ته نږدې بولم، یو بل ګرامري دلیل هم لري، د دغو کلیماتو ترکیب او نښلونه د پښتو پر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو ګرامر یوه مسلمه قاعده دا ده: چي صفت یا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو په فارسي کښي دا قاعده بالعکس ده، په پښتو وایو: تور آس، چي په فارسي "اسپ سیاه" ورته وایي.

(۳۳) د دې کتیبې تفصیل د بیور د مقالې په فارسي ترجمه کښي ولولئ، سروش د کراچي طبع ۱۴ اګست ۱۹۵۹م، د دې ډبرلیک پر لوړه خوا یو څو عربي توري هم ښکاري، چي (حسن) یې لوستل کیږي، خو بله کلمه هم خرپول یا خرپوست ښکاري، ګمان کوم چي دا به هغه ملک تاج الدین حسن سالار خرپوست وي، چي د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللی و، (طبقات ناصري ۱ تا ۶۹۸) مګر دا توري ښایي چي تر ۶۰۰هـ وروسته لیکل شوي وي، ځکه چي د خط ډول یې د دغو وختو دی.

په دغه کتیبه کښي هم ټول صفات ترخپل موصوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولی میروڅکی"

درې صفته ترخپل موصوف دمخه دي، او داهم ښایي چي د ژبې د ساختمان اثر وي، د دغي کتیبې په مقابله کښي د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د یو شاه (۲۲۰ق م) د سکې لیک وګورئ، چي صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت"[۳۴]

یعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنۍ نوم) زی (از یعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چي د پلار نوم یې دی).

دا وو زموږ هغه دلایل چي د پښتو څرک مو د اسلام په لومړیو زمانو کښي ځني وایستلي، اوس به نو راسو خپل اصلي مطلب ته چي د لویکانو یا لاویکانو کورنۍ ده.

لویکان څوک وو؟

د دې کورنۍ تاریخ هم لکه هغه نوري کورنۍ، ډېر څرګند نه دی، فقط د (لویک یا لاویک) نوم ذکر سوی دی.

لنګورتهډیمز مشهور انګلیسي سکه شناس مورخ لیکي:

(۳۴) سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

Digital Library

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښې د غزني محلي حکمران (شاه لاویک) بلل کېده، خو د ده شخصیت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و. او دا گمان کیږي چې دی به هم هندو و. بیا نو بلکاتگین د سامانیانو له خوا پر غزني غالب شو. او په (۳۵۹هـ) یې لومړی پلا دلته سکه ووهله. تر "بلکا" وروسته "پیری" د غزني پاچا سو. چې د "لاویک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو. خو چې سبکتگین په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه. غزني یې ځني وینو.(۳۵)

دغه "لویک" یو سړی نه و، بلکې لویه کورنۍ وه، چې په غزني او گردیز او نورو شاوخوا ځایو کښې سلطنت کاوه، او د کابل شاهانو او د زاول د رتبیلانو سره متحد وو. او مؤرخانو یې ذکر داسي کړی دی:

(۱)

ابو سعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردېزی، چې د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښې ژوندی و، د یعقوب لیث صفاري په احوال کښي داسي لیکي:

"یعقوب غزني وبناوه. او بیا گردېز (گردیس) ته ولاړ، او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان، د گردیز له امیر سره یې جنگ وکړ. خو دې امیر لس زره درهمه ججه ومنله. بیا نو

(۳۵) اسلامک انسایکلو پیدیا، د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

یعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونیو، او د هغه ځای نوشاد (نوشار) یې وران کړ".(۳۶)

دغه افلح د گردیز امیر هم له دغو "لویکانو" د کورنۍ و، چې شرح په یې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سیاست نامه کښي چې د (۴۸۵هـ) تالیف ده، د الپتگین جنگونه له کابلي او غزنوي امیرانو سره راوړي او وایي چې الپتگین د بامیان له امیر سره چې (شیرباریک) نومیده جنگ وکړ، او دغه شیر یې ونیو بیا یې نو وباخښه. وروسته یې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی یې ونیو، دا د کابل شهزاده د "لویک" زوم و. او د غزنین امیر "لویک" هم وتښتېد، سرخس ته ولاړ.(۳۷)

له دې روایته ښه معلومیږي، چې د دې کورنۍ نوم (لویک) و. او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري. الپتگین په (۳۵۱هـ) غزني له "لویک" څخه نیولی و، او بیا چې په (۳۵۲هـ) دی مړ سو، او زوی یې اسحاق د غزني پاچا سو نو "لویک" بیا پر غزني حمله وکړه، خو ساماني پاچا، منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و، نو غزني بیرته اسحاق ونیو.

(۳۶) زین الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.
(۳۷) سیاست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

gital Library

د اسحاق تر مرګ وروسته په (۳۶۵هـ) امیر "پیری" د ده پرځای پر غزني کښېنوست، مګر د غزني خلکو بیا امیر "لویک" راوغوښت، او لویک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرغ (د کابل جنوبي خوا ته د لوګر پر سیمه) حمله وکړه، خو دلته امیر سبکتګین دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.[۳۸]

(۳)

منهاج سراج جوزجانی (۶۸۵هـ) د سبکتګین په احوال کښي داسي لیکي: الپتګین غزنی او زاولستان فتح کړه، او امیر "لاویک" یې له غزني څخه ویوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتګین مړ سو، او زوی یې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لاویک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخیست، بیا راغی او غزنی یې ونیو. او تر ده وروسته ملکاتلګین پاچا سو. او تر ملکا وروسته امیرپیري (پری) کښېنوست، خو خلکو بیا "لاویک" راوغوښت، "لاویک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مګر

۳۸. افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبیبي تالیف، او اسلامک انسایکلو پیډیا لومړی ټوک د افغانستان آرټیکل.

په چرخ کښي امیر سبکتګین پر دوی حمله وکړه، او ډېر یې ووژل، دوه پیلان یې هم ځني ونیول.[۳۹]

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښي دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحیح نه ښکاري، او دغه اخیرني "لویک" چي په چرخ کښي د سبکتګین له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلي لاویک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لاویک، انوک، لویک) څخه وروستنی املا صحیح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب یې په (۷۲۵هـ) لیکلی دی هسي وایي:

"الپتګین د بامیان تر نیولو وروسته کابل ته راغی. په دې وخت کښي د غزني ملک یو کافر و. چي "لویل" (لویک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتګین د لویک زوی ونیو، خلعت یې ورکړ، خپل پلار ته یې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم. خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتګین هم غزنی محاصره کړ. پس له دوو میاشتو یې ونیو. او تر څلورو میاشتو وروسته "لویک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښي وو. ونیول سوه،

۳۹. طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبیبي طبع، کوټه.

igital Library

مګر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتګين هم ايله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځايه يې لښکر راوست، د دې پلا الپتګين د دوی مقابلې ته سبکتګين ورولېږه، او دوی يې مات کړل. د هرش پيله يې هم ځني ونيول، او "لويک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له يوې قلمي نسخې ښخه دی، چي د "لويک" پرځای يې د غزني د ملک نوم "لويل" هم ليکلی دی، مګر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل يې هغه "لويک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجليلي مصغر دی، چي په مختلفو لهجو کښي ډېر تورې اوړي: (لوی، لوای، لاوی، ل وی) ويل کېږي، د طبقات ناصري لاويک او د سياست نامي لويک دواړه صحيح دي، او د يوې کليمې دوې لهجې دي، مګر (انوک) ښايي چي د کاتبانو غلطي وي.[40]

[40] دا تاريخي پښتو کلمه (لويک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدی په سبب مسخ کړې او رنګ رنګ يې ليکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدين محمود په دربار کښي يو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملک عميدالدين لويکی مستوفي جميع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱هـ متوفي تر ۶۸۳هـ دمخه) تېر سوی دی، چي د دغي لويکي کورنۍ له پاتو خلکو ښخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښي عميد "لويکي" بلل کېده، مګر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښي نونکي، تولکي، بومکي، لوبکي، ديلمي وکښله سوه (وګورئ: بزم مملوکيه ص۲۰۳ او د فارسي قديم شعرا د دکتور اقبال حسين تاليف) د منتخب التواريخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بداوني خو دغه

لوي په پښتو عظيم او بزرګ او مشر او سردار ته وايي، اوس هم لويان د قوم مشران او سرداران بولي. او دا هم لکه رتبيل او شير او کيدار او کښتري د کورنی لقب او تجليلي نوم و.

وروسته چي د لويک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لويان، لويا هم راغلي دي، او دا نوم (لويک) د (لوی) تصغير دی، چي دا تصغير هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بيا د شاهي کورينو په نومو کښي رواج و.

د پختيا پښتانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پايندک يا پايندک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پاينده خان له اولادې ښخه دي.

کلمه صحيحه (لويکي) ليکلې وه، مګر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دريمه صفحه کښي لويکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشيد سره يوه د منتخب التواريخ مصوره صحيحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي ليکل شوې ده، هلته پر (۱۵ورق) باندي په واضح ډول عميد "لويکي" او بيا مګر دا نسبت دغسي ليکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نګارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ويلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د ديلم يو ښار وو.

صحيحه خبره دا ده، چي نه تولک په ديلم کي وو، او نه عميد تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحيح شکل (لويکي) او دا شاعر دغي قديمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

Digital Library

په تاريخي نومو کښي هم دغه تصغير ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، خټک، هوتک، شيتک، د پښتنو د نيکونو درانه نومونه دي، زمرک، شيرک، ببرک، خيرک او داسي نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښي سته. د سلطان محمود مشهور وزير حسنک هم دغسي نوم و، د دغو لويکانو زماني ته نږدې ځيني تاريخي نومونه هم داسي وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،[۴۱] چي د مجمل التواريخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دي[۴۲] او البيروني هم په تحقيق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشيد الدين په جامع التواريخ کښي هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښي پرج و، چي پلوتارک يوناني مورخ (پروس) ليکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.[۴۳]

خو ابوالفرج رونی (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د يو شاه په مدح کښي وايي:

تيغ تو بقهر بسته باج — ازخيل ختا وخان ايلک
ادرارتو خورده خان و قيصر — مامور تو بوده "رای فورک"[۴۴]

---

[۴۱] تاريخ بيهقي ۱ تا ۱۰۰.
[۴۲] مجمل التواريخ ص ۱۰۸.
[۴۳] تاريخ اليعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸هـ.
[۴۴] ديوان روني، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسي تجليلي مصغر نوم مهروز کښي (ميرويسک) دی، چي دمخه مو د روزگان د کتيبې په شرح کښي د هغه اصل او کيفيت ولوست. دغسي هم خودويکه (خدايک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قديمو شاهانو په نومو کښي غوزک، نيزک، فورک راوړی دی.[۴۵]

نو په دغه ډول لويک هم د لوی تجليلي مصغر شکل دی، چي د پښتنو د نوم ايښولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چي دوی شاه ته شاهک يا شاهو وايي، يا بابا ته بابک او بابکو وايي، دا سپکتيا نه ده، بلکې د عزت او احترام او تجليل او تحبيب علامه ده.

د لويکانو يو پښتو بيت

مرحوم بازمحمد کندهاري قادري چي د کراچي په ملير کښي خانقاه و، ده د ډېره غازيخان په بلوڅو مريدانو کښي يو فارسي کتاب گوتی موندلی و، چي د سر او پای پاڼي يې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د ليکلو تاريخ يې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له ليدني څخه ما دا تخمين کاوه، چي بايد د (۹۰۰هـ) په شاوخوا کښي ليکلی سوی وي، خط يې اخرنی نسخ و. اکثرو حروفو يې ټکي نه درلودل. هره (چ) په (ج) او پ (ب) او گ (ک) ليکلي و، او داسي ښکارېده،

---

[۴۵] المسالک الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

Digital Library

چي ليکونکی به يې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات يې مسخ کړي وو، يا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوطه وه.

دا کتابگوټی يو څو حکايات وو، چي موضوع يې د شيخ سرور د کراماتو بيان و، چي اوس يې فقط ۳۳ پاڼي پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي ليکلو ډول يې داسي و، لکه د غزني او غوري دورې فارسي نثر، چي ښايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښي به تاليف سوي و.

د دې کتابگوټي نورو حکاياتو د تاريخ له نظره، کوم اهميت او قيمت نه لاره، صرف د هغه شيخ د کراماتو حکايات او هغه هم له عقله ليري غرايب او خوارق وو. دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بيرته ورکړ، نه پوهېږم چي بيا څه سو؟

د دې کتابگوټي پر (۱۵) پاڼي باندي يو حکايت ليکلي وو، چي د تاريخي لحاظه ډېر مهم و. نو هغه ما کټ مټ نقل کړ، او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټنې موفق سوم چي هغه په حقيقي ډول ولولم، او مبهم کلمات يې سم وليکم.

دلته هغه حکايت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلي څېړني پر زياتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاريخ کښي ډېره بها لري، او يو قيمتي گران اثر دی.

حکايت (په اصلي املاء)

ابوحامدالراولي را در تاريخ غزنه از حسن صغاني روايت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجديست عظيم، که آنرا مرلت افلخ لويک خواندندی، واين بيحانه عظيم بود، که وحومر لويک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لويک را نيارست شکستن، وانرا دران مرکت بزمين اندر کرد وبتالو سيمينه درنهاد، کابلان ساه خجل اين بيت فرستاد بلستان خلجيه که لويک کفت:

بزم کزن سحيد لويک لوی انو بويلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تيزيو بملا

خانان باز بکيش هندوان ساه شد، و جون نيسه او افلخ بشانی بنست محانه لويک برکند و مزلت بکرد.

جنين روايت کنند: جون سلطان سخی سرور باين مزلت شد کفت: "بوی صنم شنوم نيک ديد و کشف سدس، زمين برکافت و صنم لويک برکشيد، درمالوت سيمينه نهاده، انرا بشکست وسيم رابنای مسجد داد وبکرامت ان ولی الله، بوی کفر وهندوی از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

ځکه چي د دې کتابگوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه يې مؤلف څرگند دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

Digital Library

(کرامات سخي سرور) بولم، او هرځای چي (کرامات) ياد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکايت وي:

سپړنه

اوس د دې حکايت يوه يوه کلمه سپړم، او تجزيه يې کوم:

١. ابوحامد؟ دا کنيت ښکاره ويل کيږي، خو زه ابوحامد نه پېژنم چي څوک و؟ د رجالو او تاريخو په کتابو کښي ماته نه سو معلوم.

٢. دوهمه کلمه په اصل کښي (الراولي) ده، چي زما په خيال صحيحه (الزاولي) ده، "زاول" يا زابل د غزني د سيمي قديم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهير تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدين دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمرالزاولي لمسی و، [۴۶] او دا هغه قديم زاول دی، چي د روزګان په ډېر ليک کښي هم راغلی دی، نو ابوحامدزاولی د زابلستان د سيمي سړی و.

٣. تاريخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسی اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاريخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابوحامدزاولی پېژني، ښايي چي دا يو نوم ورکی کتاب

(۴۶) سبحة المرجان ص ۳۹.

او مؤلف وي، چي د هند په مځکه کښي به ليکل سوی وي، ځکه چي حسن صغاني هم د هند يو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چي شرح به يې وروسته وليکم.

يو کتاب د تاريخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چي شيخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی۱۰۹۲هـ) دغه کتاب درلود، او ده (۱۰۳۲هـ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کښي له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وايي چي ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاريخ يې ليکلی دی. [۴۷]

دا شيخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چي دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کښي لا هم تاريخ ملامحمدغزنوي موجود و، چي مرحوم محقق شيراني يې هم ذکر کړی دی. [۴۸]

مګر داسي ښکاري چي د ملامحمد غزنوي تاريخ به له دې تاريخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شيخ عبدالرحمان چشتي تصريح کوي، چي ملامحمد د سلطان محمود معاصر و، يعني د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کښي به ژوندی و، مګر دغه ابوحامد خو

(۴۷) پرشين لتريچر ۱۰۷۲ د ستوري تاليف، د لندن طبع.
(۴۸) تنقيد شعرالعجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

له حسن صاغاني څخه دا حکایت اورېدلی دی، او امام صاغاني د (۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغاني یا صغاني؟ د لاهور یو خورا لوی عالم او د عربي ژبې امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښې (صنعاني) لیکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحیحه املا یې صاغاني یا صغاني ده، چې د چغاني معرب دی. او دغه چغان یا چغانیان د آمو دریاب شمالي خواته یوه لویه سیمه ده.[۴۹]

امام حسن صاغاني (صغاني) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښې زېږېدلی. او په غزني او بغداد کښې د علومو تحصیل کړی. او مخصوصاً په عربي ژبه کښې امام و. چې په عراق او مصر او حجاز کښې هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۶۵۰هـ) په بغداد کښې وفات سو، او قبر یې په مکه کښې دی. مشهور تالیفونه یې دا دي: کتاب الشوارد فی اللغات، شرح القلادة السمطیه، کتاب المفتعال، کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجي، الشمس المنیره، شرح البخاري، درة السحابه، کتاب الفرایض، العباب الذاخر چې یو عربي ناتمام قاموس دی.[۵۰]

[۴۹] حدود العالم، د تهران طبع.

[۵۰] سبحةالمرجان ص ۲۸ ، تذکره علمای هند ، ص ۴۸ ، بزم مملوکیه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکایت کښې چې د حسن صغاني څخه رانقل سوی دی دا ثابتېږي، چې دغه کتاب پس له (۶۰۰هـ) تالیف شوی دی، ځکه چې دغه وخت د حسن صغاني د ژوند زمانه ده.

اما دا چې حسن صغاني د غزني په احوال خبر و، او د ده روایت به ثقه وي که یه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چې امام حسن صغاني د خپل علمي تحصیل یوه دوره په غزني کښې تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښې یې لوست کړی وو.[۵۱]

د امام صغاني یو ډېر مهم کتاب العباب دی، چې خطي نسخې یې په استانبول کښې دي، او یوه عکسي نسخه یې د کراچي د اسلامي تحقیقاتو په کتب خانه کښې هم سته، امام صاغاني په دې کتاب کښې د عربي لغاتو په مقابل کښې ځیني فارسي کلمات هم راوړي، او وایي چې په "لسان غزنویه" یې دا بولي یا دا، او ما په غزني کښې له خلکو څخه اورېدلي دي.[۵۲]

له دغو خبرو څخه ښکاري: چې امام صاغاني پخپله په غزني کښې اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روایت ثقه ګڼو.

[۵۱] وګورئ: د حسن صاغاني احوال، معارف اعظم ګړهـ، ۱۹۵۹م د مولوي عبدالحکیم لیکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.

[۵۲] د العباب د خطي نسخې عکس.

Digital Library

۵. برداب بامبان؟: دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خيال يې صحيح دا دي: "بردرب باميان" يعني د باميان پر دروازه، چې د غزني ښار پخوا څلور دروازې درلودې، او يوه يې "باب الباميان" وه،[۵۳] داسې ښکاري چې د غزني شمالي دروازه "باب الباميان" يا "درب باميان" بلله کېده، چې باميان ته به له دغې دروازې څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکايت کښې لومړی پلا (مرلت) او بيا (مرکت) ليکلې ده، گمان کوم چې دواړه ډولونه يې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهي له لاسه مسخه شوې ده، او اصل يې (مزگت) دی د (مسجد يست عظيم) له تعبيره هم دا ښکاري، چې دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه يې ممسوخ دي.

مزگت په قديمه فارسي کښې د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښايي چې مسجد هم د دغې کليمې معرب وي، او د دې کليمو ريښه هم د پښتو نمزدک او مزدک سره مشترکه ده،[۵۴] چې دا مزدک د پښتو په پخوانې ادب کښې د مسجد په

[۵۳] احسن التقاسيم د مقدسي ص ۳۰۳.
[۵۴] شرح يې وگوری: د پښتو ادب تاريخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبايل مزدک مسجد ته وايي[۵۵] اسدي طوسي د فارسي پخواني لغت ليکونکی وايي: "مزگت بپارسي مسجد باشد".[۵۶]

۷. افلخ لويک؟ د کرامات د دې حکايت په استناد يو لوی مسجد د غزني د باميان په دروازه کښې و، چې (مسجد افلخ لويک) يې باله، او دا مسجد لومړی پلا د افلخ نيکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لويک له کورنۍ څخه لومړی پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بيرته مرتد سو، او تر ده وروسته بيا د ده لمسی (نبسه) افلخ دا مسجد د غزني د باميان په دروازه کښې جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لويک، ظاهراً هغه افلح دی، چې د ده ذکر دمخه ما د زين الاخبار گرديزي په حواله وکړ، مگر د گرديزي په خطي نسخه کښې دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چې کنيت يې ابومنصور و.[۵۷]

له دې څخه ښکاري: چې د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم يې و، مگر د محمد پلار

[۵۵] د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمی طبع.
[۵۶] لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.
[۵۷] زين الاخبار، ص ۶.

Digital Library

خاقان (چي په دې حکایت کښي خانان راغلي دی) او لا بت پرست وو، چي بیا مسلمان، او وروسته بیرته مرتد سو.

که څه هم گردېزي دغه ابو منصور افلح د لویکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روایت دا ښکاره کوي، چي دی هم لویک و.

اما د دې "لویک" نوم د گردېزي په نسخو کښي افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلخ) دی، ښایي چي د گردیزي ضبط صحیح وي، ځکه چي افلخ نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای لیدل سوی دی، ښایي چي د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح ایښوول سوی وي، چي د عربي له "فلاح" څخه ریښه لري، او هم گمان کیږي، چي دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

۸. بیحانه؟ دا کلمه دوه واره بیحانه او محانه لیکلې شوې ده، چي غالباً بتخانه ده، قرینه یې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چي گویا دلته دمخه یوه لویه بتخانه وه، او هلته یو لوی بت هم و، چي هغه یې هم "لویک" باله "صنم لویک".

دا نکته مه هېروئ، چي په دغو زمانو کښي شاهانو د معبودانو رنگ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښي پراته وه، د بغلان په اورتون کښي هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاړې وې، او د روزگان له کتیبې څخه هم ښکاري چي پاچا، الهی القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترگه ورته کتل، نو ښایي چي دغه بت هم د لومړي "لویک" و، چي یو قسم معبود گڼل کېده، او چي مسلمانان غالب سوه، او خانان یا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو یې په سیمین تابوت کښي هلته ښخ کړ، چي هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم یې خاوري ونه خوري.

۹. وحویر لویک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښي داسي لیکلي دي: خو زه گمان کوم چي دا کلمه به (وجویر) وي، چي ښایي دا لویک به هم د کابلشاهانو او رتبیلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لویک" په نامه اوس هم یوه لویه سیمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چي اجرستان یې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجیر" او "وجیرستان" لیکلې ده، چي په غوري دوره کښي د غوري سلطنت یو مشهور ولایت و،(۵۸) په غزنوي دوره کښي هم یوځای د غزني له سیمو څخه "هجویر" و، چي د کشف المحجوب لیکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجویري غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښي ځان مکرراً هجویري

(۵۸) طبقات ناصري ۱ ص ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۱۶، ۴۳۶ وغیره د حبیبي طبع، کوټه.

غزنوي بولي[۵۹] او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو څخه و.[۶۰]

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چې دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چې دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر حدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چې د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښي له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتگین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښي د اسلامي لښکرو سره جنګونه کول.

داسي ښکاري چې د رتبیلانو او زاولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښي خپلوي او دوستي وه، ځکه هغه وخت چې چیني سیاح هیون تسنګ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

[۵۹] کشف المحجوب د لینن گراډ طبع.
[۶۰] سفینة الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وګرزېد.

لکه کننګهم چې حسابلي دی، هیون تسنګ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵جون ۶۴۳ع کال راورسېد[۶۱] چې د هجري سنې (۲۴هـ) کال دی، نو ښایي چې د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښي شروع سوې وه، چې د سبکتګین تر عصره (۳۶۵هـ) موجوده وه.

مګر د رتبیل کلمه مؤرخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پسې مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنبیل وغیره، چې د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) څخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.[۶۲]

مګر روارتي وایي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی[۶۳] خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چې د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده، لکه

[۶۱] د هند پخوانی جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.
[۶۲] د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.
[۶۳] پر افغانستان ځیني یادابنتونه، ص ۶۳.

Digital Library

"قیاصره" نمارده، کیاسره، فراعنه، تراکمه، افاغنه او نور حتی دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبيلانو معاصر و، د سليمان بن عبدالمالک په مدح کښي وايي:

وتراجع الطرداء اذوتقوا　　　بالامن من رتبيل والشحر(۶۴)

د دغه بيت په استناد دا نوم يقيناً (رتبيل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دا نوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ايښود، مثلاً رتبيل بن صالح يو مشهور محدث و، چي د ده نوم زبيدي د قاموس په شرح کښي د "الرتبل" تر مادې لاندي راوړی دی(۶۵) او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احاديث رانقل کړي دي.(۶۶)

له دغو رواياتو څخه ښکاري، چي د کلمې اصلي شکل هم (رتبيل) و نه بل څه(۶۷) ځکه چي (زنتبيل) په لوړ بيت کښي نه ځائيږي، او د قصيدې وزن ورخرابوي، او که يې (زنبيل) فرض کړو، نو بيا د "الرتبل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغويانو د زنبيل ماده جلا راوړې، او هلته يې زنبيل کوم علم يا لقب نه دی ښوولی.

(۶۴) ديوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجواليقي ص ۱۶۳.
(۶۵) تاج العروس، د الرتبل ماده.
(۶۶) مشتبه النسبه د علامه ذهبي.
(۶۷) تفصيل يې وگورئ: د دکتور بلوخ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸م.

گمان کوم: چي د دغي کلمې اخرنی جز (بيل) به لکه راوړتي چي وايي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتپيل) به وي، ځکه د قديمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دی، خو پالل او پيلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي ليدل کيږي.

په گاتها کښي د روحاني مشر او بزرگ مينوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوی، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوی دی(۶۸) په فارسي کښي هم (رد) د هوښيار او خردمند په معنا و، فردوسي وايي:

بپوشيد درع سياوش رد
زره راگره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکريت کښي د ميني رب النوع او زهره ستوری او عشق او محبت ته وايي(۶۹)

په پښتو کښي د دې کليمې ريښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دی، يعني روحاني محبوبه، او مينوي معشوقه، او د نرو نوم راتگل همدغسي دی (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) گل هغه تاريخي کولا او کهول دی،

(۶۸) فروردين يشت ۱۵۲ بند.
(۶۹) د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

Digital Library

معنا يې ده: د محبوب مشر له کهوله، خو ملايانو دا نومونه معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاريخي لغوي تحليل په سيوري کښې (رتپيل) ډېر ښکلی پښتو نوم دی، يعنې د عشق پالونکي، مينه ورمشر، يا د مينې د رب النوع پالونکی، او عربانو حق درلود، چې دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو يې کښېږدي.

١١. بسرش خانان؟ د کرامات حکايت د وجوير لويک زوی خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښې دا نوم خانان دی، خو د گردېزي د زين الاخبار په خطي دوو نسخو کښې چې اوس په لندن کښې دي، دا نوم لکه دمخه چې وويل سوه خاقان دی، په پښتو کښې د خاقان نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بيا د رگون او راولسنان په ملاخيلو قبيلو کښې، ښايي چې کاتبانو خانان په گردېزي کښې خاقان کړی وي، چې يو مشهور نوم و.

په هر صورت خانان يا خاقان د "وجوير لويک" زوی و، چې لومړی پلا له دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزنې د باميان د دروازې بتخانه يې مسجد کړ، او د لويک بت يې هلته ښخ کړ، خو دی بيرته مرتد سو، په دې جمله کښې (بسرش) د فارسي (پسرش) دی.

١٢. کابلان ساه؟ چې صحيح يې کابلان شاه دی، او دا د هغه کابلشاه يو بل شکل دی، چې کله په ځينې تاريخي کتابو کښې هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن خرداد به د شاهانو په سلسله کښې "کابلان شاه" هم ياد وي[٧٠]

١٣. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښې دغسې ليکلي دي، او داسې ښکاري، چې دا له کابلشاهانو څخه د يوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چې اصل يې څه و؟ زه داسې گمان کوم، چې دا نوم (خنچل) و، ځکه چې پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن واضح يعقوبي (متوفي ٢٩٢هـ) ليکي، چې المهدي خليفه په (١۶٣ه) کال ځينو شاهانو ته سفيران واستول، او دوی يې خپل اطاعت ته راوغوښته، چې اکثرو يې د المهدي اطاعت ومانه. يو له دغو شاهانو څخه ملک کابلشاه و، چې دی يې "حنخل" باله.[٧١]

دا کابلشاه چې د (١۶٣هـ) په حدود کښې ژوندی و، د يعقوبي په تاريخ کښې د ده نوم (حنحل) دی، چې د کرامات په نسخه کښې (خجل) ليکلی، او دواړه سره ليري نه دي، او داسې ښکاري، چې کاتبانو تصرف پکښې کړی دی.

[٧٠] المسالک الممالک، د ابن خرداذ به، ص ١٧٠.
[٧١] تاريخ اليعقوبي ٣ تا ١٣١ د نجف طبع ١٣٥٨ه.

لومړۍ توري په کرامات کښې (خ) او دوهم په یعقوبي کښې (ن) او دریم (ج) او اخرنی په دواړو کښې لام دی، نو له دې څخه (خجل) جوړېدای سي، چي زما په تخمین به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چي په عربي او فارسي قدیمو نسخو کښې د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښې نه و.

که دا نوم تجزیه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه ختنما کښې، دا نوم په کاکړو کښې تر اوسه سته، خان + تما یعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانۍ کلمه ده، چي په اوستا کښې هم وه، لکه گئوتما (د گئو له تومني = بودا)[۷۲] او مرتم = مردم (مر - تما) یعني د مړو له تومني، چي په اوستا کښې هم (مرته) یعني مردنی و[۷۳] یا سپین تما چي د زردشت د کورنۍ نوم و.[۷۴]

دغسي نور ډېر کلمات سته چي په اخر کښې تما (تومنه، ختېه، کورنۍ) راغلي ده، نو ختنما هم د خان تومني او د خان له ختې او متکبر او مغرور او اصیل په معنا دی، د پښتو خانگل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړۍ توته هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چي ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانگل

(۷۲) د دکتور جولیوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.
(۷۳) یشها ۲ تا ۴۲.
(۷۴) یسنا ۱۹.

هم خنگل بولي.

دوهمه توته یې (چل) ده، چي په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وایي، ملا میران کندهاري شاعر ویلي و:

نه په "چل"دعشق پوهېږي نه یې زده دی
لغوړن مچ دی بونیږي رقیب

نو "خنچل" یعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چي داسي سړی حتماً باید پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجیه که لویک گفت: دا لویک نه دی معلوم چي نوم یې څه و؟ خو داسي ښکاري چي خنچل کابلشاه، دا بیت د "لویک" له خولې راالېږلی دی، او ښایي چي دغه "لویکٔ" له خنچل سره په کابل کښې و. ځکه چي د دې دوو کورنیو خپلوي په تاریخي روایاتو کښې دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چي دا "لویک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چي "لسان خلجیه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاریخي او ژبني دلایل سته چي خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چي له قدیمه د غزني په غرو او رغو کښې اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه یوځو دلیله راوړم چي دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي یا غلزي په اصل کښې (غرزي =

Digital Library

کوهزاد)[75] يعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډيرو تاريخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوړي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجيان" چي په پېړيو يې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجيان وو، د دوی په نوم ډېر ځايونه هم سته، لکه: خلج (په روزگان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)[76] خلج (د غزني) چي ياقوت هم په معجم البلدان(۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سيمو څخه ښودلی دی.

د قبايلو او ځايو په نوموکښي کله (خ) په (غ) اوړي لکه خرخيز - قرغيز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.[77]

دا خبره چي خلجيان د چنگېزخان د زوم خالج خان له نسله دي، او محمدقاسم فرشته د نظام الدين احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده[78] تاريخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنگېزخان له

(۷۵) د شاهنامې په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشر و، او دوی د زابل د سيمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شهنامې ملحقات ج۵، ص ۳۳)

(۷۶) دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي ياد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

(۷۷) طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبيبي طبع، کوټه.

(۷۸) تاريخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بيا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د يوه سړي له نسله په ميليونونو خلک او قبايل پيدا سي.

خلجيان يا غلجيان خو دړې قرنه تر چنگېز دمخه په دغو ځايو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت يې لاره، د حدودالعالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښي وايي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلخ) پراته دي. او تر بست او گوزگان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د څرځايونه او ډېر پسونه لري".[79]

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافياوال ابن خرداذ به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجيه نوم اخلي، او وايي چي خرلخ توركان طراز ته نژدې د ژمي هستوگني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجيه) د ژمي ورشوي دي.[80]

ابراهيم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وايي:

"خلج يوه ډله تورکان وو، چي خورا پخوا د هند او سيستان تر مينځ د غور شاته راغلي، پسونه يې لرل. کالي او ژبه او کړه وړه يې لکه د تورکانو داسي وو"[81]

ځيني مستشرقان په دې عقيده دي، چي دغه غلجي د هفتاليو بقايا دي، مارکوارټ وايي: "خلج يا خولچ د هفتاليو

(۷۹) حدودالعالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

(۸۰) ابن خرداد به، ص ۲۸.

(۸۱) اصطخري، ص ۲۴۵.

Digital Library

قبائیلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي"[۸۲] او بیا په (۵۶۹ع) کال سفیر ریمرچوس دغه کلمه خو لیر راوړې ده. او دا نظریه موږ کټ مټ د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰هـ) هم وینو، دی وایي: خلج او کبجیه[۸۳] تورکان (دا کلمه غلطه کنجینه چاپ شوې ده) د هیاطله له پاتیشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.[۸۴]

دا خلجیان له افغانانو سره یوځای مؤرخانو یاد کړي دي، او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او یو قام وو، ابو نصر محمد بن عبدالجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتګین په فتوحاتو کښي لیکي: "افغانیه او خلج ده ته ایل او په زور یې په خدمت کښي داخل کړه سوه"[۸۵] چي ابن اثیر هم کټ مټ دغه روایت راوړی دی.[۸۶]

[۸۲] ایرانشهر، تر ۲۵۱ وروسته.
[۸۳] دا د بیهقي کیچي او د منهاج سراج کوچي، او د عربو قفص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتالیت، او اوسني کوچي دی.
[۸۴] مفاتیح العلوم، ص ۷۲
[۸۵] تاریخ یمیني، ص ۲۶.
[۸۶] الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مینارسکی په صراحت سره وایي: دغه خلج تورکان او د اوسنیو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هیګ هم په اسلامي انسائیکلو پیډیا کښي دغسي ویلي دي.[۸۷]

دا خبره یقین ته نژدې ده: چي خلجي یا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتالیانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالی لري، ځکه چي دغه هفتالیان (هیاطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کټ مټ د دغو اوسني پښتنو کړه وړه ته ورته دي، جګي پزي، غټي سترګي، ګڼ وېښتان، قوي بدنونه یې عیناً د پښتنو دي، او لکه میسن چي لیکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د میسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وایي:

توله یو دي که غلجي دي که اودلي
ښه هغه چي آئینه د زړه صفا ده

نو خلج یا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بیا د سلجوقیانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکې تر اسلام دمخه چي کوم

[۸۷] د مینارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

he Digital Library

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښي وو، زموږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوي، او تر (۸۰۰هـ) پوري دوام لري، چې د دوی غښي شاهنشاهی هم په هند کښي وې، او اسلام يې تر بنگاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، څکه چې (هـ) په (خ) اوړي لکه قديم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زموږ خانم.

د دې خبري لپاره هم موږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶هـ) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلي دي، مگر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښي څانونه نه شميري او بيلي دي".[۸۸]

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبايلو کښي د "خلج" يا خلجيانو ذکر کورتې نه کوی، او څکه چې دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښي مستند او قديمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۶۰۰هـ حدود) داسي ليکي:

"خلج قومی ازترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنين صحرا يست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ايشان متغير گشت وبسياهی مايل شد

(۸۸) ديوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷.

وزبان نيز تغير پزيرفت ولغتی ديگر گشت، وخلج را مردمان به تصحيف خلج خوانند".[۸۹]

له دې څخه ښه ښکاري، چې دغه خلجيان له تورکي قبايلو څخه په دغه وخت کښي بيل وو، او د خلخ او خلج تر مينځ التباس او تصحيف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښي د خپل عهد د پر ملوک په هند کښي ښيي خو هغه چې تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چې خلجيان دي، خلجي يې بولي، چې د غور له گرمسيره هلته تللي او پادشاهي يې جوړي کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجي، محمد شيران خلجي، علي مردان خلجي، حسام الدين عوض حسين خلجي، غياث الدين خلجي[۹۰] او ډير نور خلجي مشاهير چې له ترکانو بېل وو، حتی ضياء برني د هند مؤرخ (د ۷۵۸هـ حدود) پخپل تاريخ فيروز شاهي کښي يو خاص فصل لري، چې بايد شاهي د تورکانو وي، خو هغه وخت چې ملک جلال الدين خلجي د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چې خلک ډېر متاثر وو، چې څنگه يو خلجي د تورکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شهريان را بغايت دشوار نمود".[۹۱]

(۸۹) جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مينارسکي په حواله.

(۹۰) طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.

(۹۱) تاريخ فيروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

Digital Library

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجيان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضياع افسوس کاوه[۹۲] بلکه دغه خلجيان چي په هند کښي د مدنيت او سلطنت يو ښکلی اثر پر ايښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجيانو څخه وو.[۹۳]

بارتولډ وايي:

"له څلورمي هجري پيړۍ څخه موږ خلجيان د افغانستان په جنوب کښي د سيستان او د هند تر منځ وينو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقايا دي، چي د اصطخري په قول په قديمو زمانو کښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنک او ارغنداو په لوړه وادي کښي اوسي، هم له دغه نسله دي".[۹۴]

نو دغه تورکان چي په قديمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتاليان (هياطله، هون) وو، چي يو نيم زرکاله دمخه له پښتنو سره ګډ، او دلته د پښتنو د اکثريت په سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجي ګڼل،

---

(۹۲) خلجيان تورکان نه وو، د دې تفصيل وګورئ د هند د تاريخ د کانګرس رويداد ۱۹۳۹م.

(۹۳) تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

(۹۴) اسلامي انسائيکلو پيډيا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان خټک، سلطان جلال الدين خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجی ګڼي او وايي:

بيا سلطان جلال الدين پر سرير کښيناست
چي په اصل کښي غلجی د ولايت و[۹۵]

له دغو ټولو تاريخي اسنادو څخه دا ثابتيږي، چي خلجيان پښتانه وو، او دغه اوسني د غزني دغرو او رغو غلجيان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول يې ژبه هم بېله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکايت کښي هم "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او د دغه "لويک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بيت پښتو دی، او وروسته به يې ولولئ:

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قديم فارسي ادب کښي هندوان، هند ته ويل کېده[۹۶] د شاهنامې[۹۷] په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشر کک کوهزاد قصه راغلې ده، داسي وايي:

---

(۹۵) د خوشحال خان خټک کليات ص ۶۶۹، د حبيبي طبع، کندهار.

(۹۶) سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

(۹۷) دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې يې بالکل له تاريخي اصالته خالي نه ښکاري.

که نزدیک زابل بسه روزه راه | یکی کوه بد سر کشیده بماه
بیکسوی او دشت خرگاه بود | دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ | زافغان ولاچین وکرد وبلوچ (۹۸)

دلته مقصد دغه د ارګون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د ګومل او کورم له درو څخه لاري وي، او کوچ هم هغه کېچي او کبجینه دی، چي تراوسه هم غلجیان کوچي بلل کیږي، او دوی کیږدۍ (خرګاه) له دغه دښته د اباسین غاړو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۳۶۰ه حدود) وایي:

"وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین دیگر اقلیمها نیابند"(۹۹)

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نیسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس یې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوسی بولي، بیهقي د دغي کلمې مفرد نبسه او جمع یې نبسګان راوړي(۱۰۰) د یوه زاړه فارسي تفسیر په خطي نسخه کښي چي په کیمبرج کښي سته، هم نبسه راغلې ده "و اورا فرزند دا دیم ونبسه برسر" (ورق ۳۴ب) فخر مدبر مبارکشاه لیکي:

(۹۸) د شاهنامې ملحقات، ج۵ ص ۳۳، د تهران طبع.
(۹۹) الابنیه عن حقایق الادویه، ص ۱ (خطي).
(۱۰۰) تاریخ بیهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

Digital Library

"سند نبال نبسه شاه کابل از پایان هندوستان باز آمده بود".(۱۰۱)

امیر خسرو وایي: صفت ذات او همین نه بس است، که رسول خدای رانبس است.

ځکه چي افلح د ګردیزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نیسه) معنی نه لري، او د بیهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. بشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، یعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړني فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و.(۱۰۲)

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لویک برکند و مزګت بکرد، یعني د لویک بتخانه یې ورانه کړه، او پر ځای یې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سیمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولیاؤ په ډله کښي شمیرل کیږي، مفتي غلام سرور لاهوري لیکي: د ده نوم سید احمد او مشهور په سخي سرورسلطان و، د ملتان له ولیانو څخه دی،

(۱۰۱) آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.
(۱۰۲) سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

Digital Library

چي خلک يې "لکهـ داتا" بولي، او نسب يې حضرت علي (کرم الله وجهه) ته رسيږي، د پلار نوم يې سيد زين العابدين و، چي د ملتان په کرسۍ کوټ کښې ساکن و، او د عايشې کهوکهري سره يې واده وکړ، او سيد احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پيدا سوه، دغه سيد احمد په بغداد کښې د حضرت عبدالقادر جيلاني (رح) او شهاب الدين سهروردي (رح) حضور ته ورسيد، او بيا يې په لاهور کښې له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شميري، او د شهادت تاريخ يې د شاه کوټ د غره سره سره چي اوس يې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) ګڼي.(۱۰۳)

دا سيد احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رويه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شيخ علي هجويري د هند په خاوره کښې د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبايل په جالندهر کښې خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي(۱۰۴) او په عيسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښې دغه سلطاني فرقه ډېره مشهور وه. او د پنجاب جاټ ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښې د سخي سرور زيارت له، ډېره غازيخان ته راتله. خو د سکهانو د حکومت په وختو کښې ديوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

(۱۰۳) خزينة الاصفيا ۲ تا ۲۴۸.
(۱۰۴) د جالندهر ګزټير، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهيانې او جالندهر ګزټير ليکل کېدی، دغه سلطاني هنود موجود وو.(۱۰۵)

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادرجيلاني رحمه الله عليه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شيخ شهاب الدين سهروردي (۵۳۹ – ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سيمو کښې چي دخراسان د خلکو د تګ او راتګ لاري وې، يعني په ملتان او ډېره غازيخان کښې اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مريدان وو، او ښايي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنويانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخې څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو ليکلي سوي و، او ټول حکايات يې هم د ده په خوارقو اړه لري، چي يو مثال يې دغه موجود حکايت، او د غزني په مسجد کښې د "لويك" د بت کشف کول او له مځکي څخه را ايستل دي.

۱۹. باين مزلت؟ دا کلمه هم يقيناً مزګت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، يعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحيح ډول په اوسنۍ املا ولولئ:

(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

Digital Library

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکايت په صحيح ډول په اوسنی املا ولولئ:

"ابوجامدالزاولي را درتاريخ غزنه، از حسن صغاني روايت است: که در بلده غزنه بر درب باميان مسجد يست عظيم، که آنرا مزگت افلخ (افلح؟) لويک خواندندی، و اين بتخانه عظيم بود، که وجوير لويک، برخدمت رتبيل وکابلشاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صنم لويک را نيارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمين اندر کرد، وبتابوت سيمينه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، اين بيت فرستاد بلسان خلجيه، که لويک گفت:[۱۰۶]

خانان (خاقان؟) باز هندوان شاه شد، و چون نبسه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لويک برکند و مزگت بکرد.

چنين روايت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باين مزگت شد گفت: بوی صنم شنوم، نيک ديد و کشف شدش، زمين برکافت و صنم لويک برکشيد درتابوت سيمينه نهاده، انرا بشکست وسيم را (به) بنای

[۱۰۶] د دې بيت صحيحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وبکرامت آن ولی الله، بوی کفر وهندوئی از شهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبې پښتو بيت

اوس به دغه د "لسان خلجيه" د بيت الفاظو ته ځير شو، گمان کوم چې دا پښتو دي داسي:

په زمي گزنه ښخيد لويک لويانو بويله لويا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تيزيو په ملا

د دې بيت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱	۲	۳	۴	۵	٦	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
په	زمي	گز	نه	ښه	خيد	لو	يک	لو	يا	نو	بو	يله	لو	يا
کښه	تور	به	برا	غل	وم	به	لوم؟	مم	له	تی	ز	يو	په	ملا

په اوسنی املا داسي کيږي:

په زمي غزنه ښخيد لويک لويانو بايله لويا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تازيو په ملا

د کلماتو تحليل:

۱. زمي: دغه اوسنی مځکه او د فارسي زمين ده، دا کلمه عيناً په فارسي پخواني ادب کښي په دغه شکل سته، فخرالدين گرگاني (۴۴۶هـ) وايي:

Digital Library

چـــو ایـــن مایـــه نبـــودی رســـتنی را
نبـــودی جـــانور روی "زمـــی"را[۱۰۷]

نظامي وايي:

اساســیکه د آســمان و"زمــی"اســت
بانـــدازه قـــدرت آدمـــی اســـت

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵هـ) وايي:

زمـین جـای آرام هـر آدمـی اسـت
همـان خانـه کردگـار "زمـی" اسـت[۱۰۸]

په اوستا کښې زم (مځکه) او په پهلوی زمیك د اسمان په مقابل کښې و[۱۰۹] او زمیاد د مځکې او ودانۍ پرښته وه[۱۱۰] داسې ښکاري چې زمی پخوا په پښتو کښې هم وه، چې وروسته زمکه یا مځکه د پهلوی، زمیك، ته نژدې ځني جوړه سوه.

۲. ګزنه: په اصل کښې (کزن) ده، چې د ګزنه = غزنه ناقصه املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (ګزنك) او د معاني په

(۱۰۷) ویس و رامین ۳.
(۱۰۸) فرهنګ دهخدا، ص ۶۶.
(۱۰۹) یشتها ۸، ۱۳، ۹۵
(۱۱۰) مزد یسنا و ادب فارسي. ص ۴۳۲.

کتـابو کښې ګـزن او معنـا يـې خزانـه ده[۱۱۱] او پـه سنسکریت کښې کجن یا جګن وه، چې عربو هم دغه کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد الخضر جوالیقی (۴۶۵ تا ۵۴۰هـ) لیکي: الکنز: فارسی معرب و اسمه بالعربیه مفتح،[۱۱۲] نو د عربي کنز د فارسی ګنج معرب شکل دی[۱۱۳] چې قدیم شکل يې ګزنه = ګنزه = غزنه و.

په فارسي کښې مرغوزن یا مرغزن (ګورستان) تـه وايي، او دغه قدیمه ریښه لري (مړ + غزن = خزانه مردګان = ګورستان چې دا کلمه پـه هراتي فارسي کښې وه،[۱۱۴] امـامي هروي وايي:

آن جهانـداری کـه ګشـت انـدر نبـرد
مرغـزار از زخـم تـیرش، مرغـزن

منو چهری وايي:

وقـت صـلحش کـس نداند "مرغـزن"
از مرغـزار وقـت خشـمش کـس نداند

(۱۱۱) سلطنت غزنویان ۳۵۷ د پروفیسر بن ونیست په حواله.
(۱۱۲) المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصریه ۱۳۶۱هـ.
(۱۱۳) سواء السبیل الی معرفته المعرب والدخیل، طبع لاهور۱۹۰۳هـ.
(۱۱۴) طبقات الصوفیه، ص ۲۱۳ خطي.

Digital Library

مرغزار از مرغزن،(۱۱۵) نوګزن = غزن: مجمع او مخزن ته وايي، چي د غزنه قديم نوم ګزنه په پښتو کښي و، او دا يې څکه ګزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزانې محفوظې وې، او غزنه د ګزنه د کليمې وروستنی لغوي تحويل دی.

۳. سحيد لويك؟ دا کلمه هم د "لويك" بت د ښخولو او مځکي کينلو (کافت) په قرينه، چي په دې حکايت کښي ذکر شوی دی، د پښتو (ښخيد) ده، له ښخ او ښخول څخه چي د مفرد غايب صيغه ښکاري، او اوس مونږ وايو (ښخ سو) ګمان کوم چي د (ښخيدل) مصدر پخوا پخپله مستقيم مشتقات درلوده، او (ښخ کيدل) د ژبي د وروستني فتور نخښه ده - او د صيغې اخير (يد) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نزدې دی. چي پخوا د مفرد غايب لپاره راتئ: مثلاً وی نان خورديد (وی نان خورد)احمد استاد محمود ايد (احمد استاد محمود است).

نو ښخيدلويك هم دغه معنا لري: ښخ سو لويك، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفيه کښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غايب صيغې سته.(۱۱۶)

(۱۱۵) ديوان منوچهري، ص۶۶.

(۱۱۶) د طبقات الصوفيه فرهنګ د حبيبي ليک.

۴. لوی انو: په اوسني املا (لويانو) ده، له دې څخه هم ښکاري، چي د (لويك) د کلمې ريښه هم (لوي) وه، او پښتنو دوی (لويان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لويان سره راغونډ شول.

کريم داد وايي:

پر غريبو چي تېرى کا
لوى د نشي هسي لوى

۵. بويلا: دا هم د اوسني (بايله) قديم تلفظ دی، بايلل او بويلل (باختن) په يوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بويلا) وايي يعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ږغېږو توريو Vowels په ويلو کښي لري، او لکه چي ما دمخه وويل: په قديمو نښانو کښي د مسيدو او وزيرو او اپريدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بويلا (بايلووله، بايلو، بايله) ماضي صيغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وايي.

۶. لويا: اوسني لوی، د هغه لوی له ريښې څخه پر قديم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس مونږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وايو، خو څغلا، شنړا، څلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملا نه وايو، حال دا چي دغسي ډېر کلمات په پخوانۍ پښتو کښي

Digital Library

وو، او پــه پخوانــو اشــعارو کښــي مســتعمل دي[117] وګورئ په لومړي مصرعي کښي لويان، لويا دواړه له يوې ريښې دي، او دا ثابتوي، چي د (لويك) لقب هم له دغي ريښې څخه راوتلی دی.

٧. کسه تر؟ دا کلمه کشا تر = کښه تور وه، لومړی توته يي کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چي په ترکيب کښي (ه) حذفيږي، لکه تورن، توريالی.

د توري کلمه په قديمو نومو کښي خورا ټينګه ريښه لري، لکه دمخه ذکر شوي (تورامانا = تورمن) او تروجن پال (تورجن پالونکی) او کشتريه چي په سنسکريت او زړه پارسو او سغدي او اوستا کښي عموماً د پاچا او حکمران او جنګي او توريالي په معنا وه، او د شاه، شار، کشور کليمې هم له دغي څخه راوتلي دي او د پير روښان په خيرالبيان کښي (تورکښ) راغلې ده.[118]

سر الکسندر برنس Burnes تر ۱۸۳۶ع کال دمخه د اباسين په هند (پخواني ويهند) کښي پر سنګ مرمر يوه سنسکريت کتيبه موندلې وه، چي يو غوښي خوړونکی قوم تورکښ Turshcas پر دې سيمه مسلط و.

[117] پته خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.
[118] شرح يې وګورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ ۱-۶۵ د حبيبي ليک

دا ليك يوه برهمن "سري تلکه" Seri Tillaka کښلی دی[119] او داسي ښکاري چي دا غوښي خوړونکي تورکښان هغه هفتاليان (هونان) وو، او دوی يې د دلاوری او توريالي توب په سبب تورکښ = کښه تور = کشتريه بلله، چي په دې پښتو بيت کښي کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کشتريه او کښن تور يا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا له قديمه په پښتو ادب کښي موجود وو.

٨. ببراغلوم: دا کلمه غالباً (به براغلوم) ده، چي د بيت د هجايي وزن په تجزيه کښي (برا - غل - وم) ويله کيږي، او بايد مصدر يې براغلول وي، يا براغلل وي، له موقع داسي ښکاري چي براغلول به د فارسي له (آغال، براغلل، براغليدن) سره يوه لري، اسدی طوسي ليکي:

آغال چنان باشد که کسی را بر کسی طيره کنند تاتند شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسګ را که بر مدم جهانند، بر آغليدن ګويند، فرالاوي ګفت:

[119] د دې کتيبې انګريزي ترجمه وګورئ: کابل د لندن طبع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چي اصلي دبرليک، برنس د ايشياټک سوسائيټي دکلکتې موزيم ته وړی و.

Digital Library

مـــن ز "آغالشــــت" نترســـم هــــيچ
وربمـــن شـــير "رابـــر آغـــالی"(۱۲۰)

دا مصدر په فارسي کښې برغلانيدن او ورغلانيدن هم راغلی دی، چې اوس يې په پښتو ښکارل يا پارول بولي، او په فارسې يې "کسی را بر جنگ تيز کردن" معنا ليکلې ده(۱۲۱) بيهقي ليکي:

"انديشد اين بادشاه که ما بتر سيديم و بگريختيم، و دم مابگيرد، وبنامه ولايت داران رابرما "برآغالانيدن" گيرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وايي: **که بنده بورتگين را برين قوم "آغاليد" و اوبخواهد آمد".**(۱۲۲)

نو په دې پښتو بيت کښې هم "کښه تور به براغلوم" داسې معنا کوي: لښکر به وګمارم او فوځ به پاځوم، يعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښې د امير کروړ يوشعر دی، چې په هغه کښې "په ژوبله يو نم "يرغلم" پر تښتېدونو باندې" راغلي دي(۱۲۳) هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چې د

(۱۲۰) لغت فرس، ص ۳۲۵.
(۱۲۱) برهان قاطع، ج۱.
(۱۲۲) تاريخ بيهقي ۲ص ۷۵۲-۸۰۵.
(۱۲۳) پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطينو په اشعارو کښې پرغلل او يرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مګر ښايي چې د امير کروړ دغه "يرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چې دغه قديمه ريښه لري، او امير کروړ هم د دغو "لويکانو" د زمانې پاچا دی، چې د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغيس حکمران و، او د ژبې نژدېوالی يې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بيت د هجائي تقطيع څخه بايد دا کلمه دوې هجاوي وګڼو (به - لوم) مګر ما چې هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغې کليمې کوم معقول حل مې ونه موند. او داسې کلمه چې معنا يې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پيدا ځکه دا کلمه دغسې پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهي ده (مه مله) يعني ملتيا مه کوه ځکه چې وروسته هم د بيت په پای کښې (ملا) راغلې ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد، معاون او رفيق ته وايي، ملتيا، ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شيخ اسد سوري د پښتو يو قديم شاعر (۴۲۵هـ) وايي:

نـه بـه لاس واخلـي لـه خـوره نـه بـه لـورې
نـه بـه مـلا کـړي لـه بـې وزلـو لـه تـرار(۱۲۴)

(۱۲۴) پټه خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

...e Digital Library

ملکیار غرشین (۵۷۱هـ) وايي:

غازيانو راشئ - تول شاوخواشئ - د شهاب په ملاشئ،(۱۲۵)

کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم راغلی دی، عبدالقادرخان ختک وايي:

اې يوه خدايه! ژر وران د دنيا سراى کړې!
چې اشنا عالم ترې ځي، نااشناملي

بل ځای وايي:

ناپوهان به يې باور په وداني کا
چې په طمع د سيلاب د اوبو ملي(۱۲۶)

نو ښايي چي دلته هم (مه مله) يعني مه پاتېږه، دوام مه کوه، وي.

اما د کليمې آخرنی الف د (هـ) پر ځای، اوس هم د غلجو او وردګو او اپرېدو په لهجو کښي سته، مه کوا، مه خورا، مه ځا، وايي.

۱۲. تيزيو؟ دا کلمه د هجايي تقطيع لپاره بايد (تي-ز-يو) ولوستله شي، ګمان کوم چي دا هم د ږغيزو توريو د اوښتلو د سيستم په اثر له (تازيو) څخه (تيزيو) شوې ده.

(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ ص ۵۶ د حبيبي طبع کندهار

(۱۲۶) وګورئ د عبدالقادرخان ديوان، د حبيبي طبع کندهار.

تازي له قديمه عربي ژبي او عربي قوم ته ويل کېده، په اوسني محاوره بايد ووايو، (مه مله د تازيو په ملا) يعني مه ځه يا مه پاتېږه د تازيو او عربو په ملګري کښي.

ځکه چي د غزني لويك خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو يوه بل "لويك" له کابله ده ته په دې بيت کښي وکښل چي: "های، افسوس! لويك بت د غزني په مځکه کښي ښخ سو، او لويانو خپله لويي بايلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازيانو (عربو) ملګري مه کوه".

تازي چي پښتانه مسيد او وزير به يې حتماً (تيزي) وايي، د عربي اقوامو لپاره قديم نوم دی، چي په پهلوي او فارسي کښي هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښي د عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه ديهيم بيني نه شهر — کزاختر همه "تازيان" راست بهر
از ايرانيان وازترک وز"تازيان" — نژادي پديد آيد اندر ميان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود — سخنها بکردار بازي بود

بيا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" يکي نامه پاسخ نوشت — پديد آوريد اندر وخوب وزشت(۱۲۷)

(۱۲۷) شاهنامه ج۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

he Digital Library

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم له (طائی) څخه اخیست سوی دی، ځکه چي د بنوطي قبیله ایرانیانو ته ډېره نژدې او ورڅرمه عربي قبیله وه، نو ټول عرب یې په دغه نامه وبلل.(۱۲۸)

دا چي یو ملت د یوې قبیلې په نامه وبلل شي، په تاریخ کښي نور مثالونه هم لري، لکه یونان د یوې قبیلې یونیا په نامه، یا فرس (د عربو ایران) د پرسه قبیلې په نامه چي یونانیانو (پرسیا) وباله، او بیا (پرشیا) سو.(۱۲۹)

او بل مثال یې دا دی: چي په دغه حکایت کښي د پښتنو ژبه یوازي د غلجو په نامه "لسان خلجیه" بلله شوې ده، او دا د کل تسمیه په جز ګڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قدیم دی، حتی چینیانو هم د تانګ د کورنۍ په سلطنت کښي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښي دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چي په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi امیرالمومنین له خوا شل سفیران د چین د سنګ Sung شاهانو ته راغلل، او د لیو - شي Liao-Shi چیني امپراطور حضور ته هم یو تلشي (تازي) سفیر راغی.(۱۳۰)

(۱۲۸) باتولډ په اسلامي انسایکلو پیډیا کښي ج۲، د تاجیک آرتیکل.
(۱۲۹) د شاهنامې فرهنګ، ص۸۴.
(۱۳۰) په چیني کتابو کښي د مینځنو پیړیو پلټنې، د پترج میدر تالیفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو لیکونه او اسناد او د لویکانو یو پښتو بیت ټکي په ټکي د لغوي او تاریخي تحلیل سره ولوست، نو به د دې څېړني ادبي او لساني تاریخي نتائج لنډ لنډ ولیکم.

۱. لویکان، یوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښي چي د کابلشاهانو سره یې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه یې پښتو وه، او قدیمتر "لویك" وجویر (هجویر) نومېد د (۱۲۰هـ) حدود.

۲. دغه یو بیت د لویکانو د ژبي نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبي لهجوي سیستم د وردګو او مسیدو او وزیرو اوسنی ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جګړې له صفاریانو او غزنویانو سره څو قرنه جاري وې.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجیانو (خلجیانو) سره ښکاري، ځکه چي ژبه یې هم "لسان خلجیه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قدیم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښي چي ریښې لري، په پښتو کښي هم (ګزنه) و.

e Digital Library

۸. د پښتو د یوه قدیم نظم ویونکی (لویك) چې د خانان لویك او خنچل کابلشاه معاصر و په (۱۶۳هـ) کښې به ژوندی و، نو دی هم لکه امیر کروړ سوري، د پښتو قدیم شاعر او د هغه معاصر و.

۹. د لویکانو کورنۍ د سبکتګین په لاس ختمه سوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا کښې پهلوي ته نژدې وه، چې په دې بیت کښې د زمي، ګزنه، براغلوم او تازي کلمات له سغدي او پهلوي سره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر کښې چې د امیر کروړ شعر هم موجود دی، له دغو اغېزو څخه سپېڅلی دی، نو داسي ښکاري، چې د امیر کروړ ژبه د غور په غرو کښې له دغو پردو اغېزو څخه لیري پاته وه، د زابل او غزني پرخوا د ساساني دورې ثقافت او ژبې اثرونه کړي وو، او ځکه چې دا غرونه او رغونه د هند سیاسي او تجارتي لار وه، او د ایران او ماوراء النهر او عربو خلکو تګ او راتګ دلته ډېر و، نو د دوی ثقافتي او ژبني اثرونه هم یوه طبیعي خبره ده.

۱۱. په مسیحي لومړیو پېړیو کښې چې سپین "هون" (آریایي اقوام) د تخارستان له خوا زابلستان ته راغلل، له دوی څخه هفتالیان (ابدالیان) د ارغنداو او هلمند په ناوو او

غرو او رغو کښې تر کوږکه له پخوانو پښتنو سره ګډ او میشته شول، چې اوس د ابدالي (دراني) په نامه کښې هغه قدیمه ریښه سته، او بله ډله د غلجي، خلجي، غرځي) په نامه له محلي پښتنو سره ګډ سول،[۱۳۱] د دغو خلکو ژبه دمخه هر څه چې وه، خو دلته په زابلستان کښې له غزني څخه تر سیستانه پښتو سوه، او د دوی ګډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبه کښې ځیني قدیم ترکي کلمات ګډل کړل: لکه هون چې "خان" سو، یا اولس، "جرګه" "یرغل" او نور.

خو کوم وخت چې پر دغو هونانو (خانانو) د اسلامي فتوحاتو یرغلونه راغلل، نو دوی غرو ته وخاته، او د دوی لهجه او ادا په غرو کښې پاته سوه، لکه د وردګو او وزیرو او مسیدو لهجې.

اما هغه اقوام چې په سیمو کښې وو، د دوی پر لهجو د سیمي د خلکو او مدنیت او ژبو اثر وسو، او تهذیب یې وموند، چې اوسنیو ابدالیو لهجه یې نمونه ده.

(۱۳۱) ځینو لیکوالو پښتانه دهون له نسله ګڼلي دي، مګر داَ خبره تاریخي اصالت نه لري، ځکه موږ د هون تر زماني ډېر دمخه په ریګویدا او د هرډوټ په تاریخ کښې د پکهت او پکتویس ذکر د آمو او اباسین تر منځ، سیمو کښې وینو، او دا ثابته ده، چې پښت = پښتانه دي، څلور زره کاله مخکښې هم په پښتونخوا (د هیرډوټ پکتي ایکا) کښې اوسېدل، خو هغه وخت چې په عیسوي لومړیو پېړیو کښې سپین هونان (خانان) پښتونخوا ته راغلل، نو دوی په دې سیمو کښې د پښتنو سره ګډ، او پښتانه سول او ژبه یې هم پښتو سوه.

د لويکانو تاريخي ښکارندوی

لويـك وجـوير (هجـوير، وجيـر) د رتبيـل او کابلشـاه پـه خدمت (کرامات) د ۱۲۰هـ حدود، لويـك خانـان د وجـوير زوی (د گرديزي: خاقان) مسلمان او بيا مرتد شوی لويـك، چي د خنچـل کابلشـاه معاصـر و (د دوی معاصـر يـو بـل لويـك، د پښتـو بيـت ويـونکی) د ۱۶۳هـ حـدود محمـد بـن خاقـان (گرديـزی) د ده نـوم اسلامي او هـم مسـلمان و، د ۲۱۰هـ حـدود، افلـخ د محمـد زوی (د گرديزي ابومنصور افلح) د يعقوب ليث ځخه پـه گرديـز کښـي مات سو ۲۵۶هـ.

ابوعلي (ابوبکر) لاويك (طبقات ناصري) يـا مطلق لويـك (سياست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چي د سبکتگن لـه لاسـه يې په چرخ کښي د خپـل زوم (د کابـل شـاه زوی) سره ماتـه وکړه ۵۶۳هـ.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library